

«МУЗЫКАЛЬНИЙ КАЛЕНДАРЬ» А. ГАБРИЛОВИЧА ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ І ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ

Алла Литвиненко

УДК 78.072"18-19"(048.8)

Проаналізовано «Музыкальный календарь» А. Габриловича як культурне явище свого часу, визначено його вагу в музичному житті кінця XIX – початку XX ст. Обґрунтовано актуальність видання як цінного джерела інформації в дослідженні історії української музики.

Ключові слова: культурне явище, музичне життя, актуальність, інформація, українська музика

«Musical Calendar» of A. Gabrylovych has been analysed as cultural phenomena of its epoch, its role in life of the Empire of the end of the XIXth – the beginning of the XXth cen. has been determined as well. Actuality of the edition as valuable informational source in research of ukrainian music history has been substantiated.

Key words: culture phenomenon, musical life, actuality, information, ukrainian music.

Кінець XIX ст. в історії вітчизняної культури характеризується стрімким розвитком музичної культури на території Російської імперії. Насамперед активізувалася композиторська та виконавська діяльність митців, професіоналізм якої дозволив вітчизняній музичній культурі посісти провідне місце на світовій арені, а головне, – повернути до мистецтва увагу найширших кіл суспільства. Водночас «мода» на музику сприяла виникненню професійних музичних і театральних колективів, творчих спілок, заснуванню заохочувальних премій і різноманітних конкурсів. Музична освіта, як основа забезпечення й поповнення мистецької когорти, на той час характеризувалася активним заснуванням численних музичних класів і шкіл, училищ, консерваторій. Особливо бурливо розвивався приватний сегмент музичної культури, позиціонований переважно як обслуговуючий: нотні видавництва, фабрики з ви-

АЛЛА ЛИТВИНЕНКО. «МУЗЫКАЛЬНИЙ КАЛЕНДАРЬ» А. ГАБРИЛОВИЧА...

Таблиця

Місто	1906 р.	1912 р.	На скільки відсотків збільшилося населення
Санкт-Петербург	бл. 1 800 000	бл. 2 000 000	11,10
Москва	бл. 1 200 000	бл. 1 500 000	25,00
Київ	247 432	460 000	85,91
Харків	174 846	250 000	42,98
Житомир	65 452	110 000	68,06
Полтава	53 060	72 000	35,70
Вінниця	28 995	46 000	58,64

робництва та ремонту інструментів, їхні поставальники і представництва відомих зарубіжних фірм, навіть настроювачі.

Загалом кількість таких установ, підприємств, закладів, приватних шкіл, класів, що мали безпосередній чи бодай якийсь стосунок до музичної культури, стала настільки численною, що на початку ХХ ст. обчислювалася десятками тисяч.

Зауважимо, що зі скасуванням кріпацтва і становленням капіталістичних відносин значного культурно-економічного розвитку почали набувати саме регіональні центри Російської імперії – повітові та губернські міста. Про це свідчить і зростання кількості жителів, динаміка якого у відсотковому відношенні значно перевищує аналогічні процеси в традиційних культурних центрах Росії – Санкт-Петербурзі та Москві (див. таблицю).

Якщо в кінці ХІХ ст., наприклад, у Полтаві функціонувала одна спеціалізована музична школа (музичні класи Ф. І. Базилевич), то в 1909–1910 рр. таких закладів у місті нараховувалося вже близько десяти. Подібна ситуація склалася практично в усіх містах і містечках на території тогочасної України.

Культурне життя імперії поступово децентралізувалося. Нерідко провідні діячі мистецтва замість Москви чи Санкт-Петербурга для здійснення своїх професійних задумів вибирали віддалені губернії, засновуючи там мистецькі колективи, навчальні заклади, творчо реалізуючись. Регіони ставали потужними культурними осередками з відповідною освітньо-мистецькою інфраструктурою, що дедалі більше зростала як кількісно, так і якісно.

Звичайно, за такого стрімкого розвитку музичного життя помітним став значний дефіцит відповідної інформації. У провінціях украї не

вистачало систематичних даних, що детально відображали б у широкому спектрі статистичні параметри в освітній, концертно-виконавській, нотно-видавничій та інших сферах музичної культури імперії. Наявні спеціалізовані журнали – музичні, театральні, художні – не могли вирішити цієї проблеми, адже на їхніх шпальтах друкували переважно аналітичні матеріали: рецензії, відгуки, наукові розвідки про відомих діячів музичного мистецтва. Їхній жанровий формат не передбачав викладу систематичних даних довідникового характеру навіть про значні явища на музичному обрії, не кажучи вже про численні музичні заклади, їхніх працівників, музикантів, невеликі музичні колективи з тисяч населених пунктів країни. Саме тому виникла об'єктивна необхідність у періодичному довідниковому виданні, що задовольнило б зростаючі потреби населення, особливо провінцій, у коротких, але ємних даних про стан тогочасної музичної справи.

Цю незайняту нішу інформаційного простору Російської імперії в кінці ХІХ ст. і заповнив **«Музыкальный календарь А. Габриловича»**¹ – саме те довідникове друковане видання, завдяки якому принаймні частково вирішувалася проблема систематичного обміну інформацією між численними провінціями та культурними центрами про все, що відбувалося в музично-культурній сфері Росії. У державі, з її величезними просторами, відсутністю нормальних шляхів сполучення, цей довідник став єдиним джерелом найрізноманітніших даних з усіх сфер мистецького життя.

«Музичний календар» почав виходити у Санкт-Петербурзі з 1895 р. (перший випуск) і видавався щороку, ймовірно, до 1915–1916 рр. Це видання вважалося записником, і тому не було внесене до бібліографічних картотек біблі-

АРХИВИ

отек та архівних фондів. Крім того, як щорічник воно було актуальним тимчасово: використавши його, власник рідко переймався подальшим збереженням списаного щоденника. Звичайно, видання різних років спорадично зберігалися серед особистих речей деяких музичних діячів. Однак у складні революційні та воєнні роки ці щоденники були втрачені. Імовірно, саме цими причинами можна пояснити бібліографічну рідкість календарів Габриловича (йдеться про весь хронологічний ряд), а також і те, чому вони не стали об'єктом уваги істориків-музикознавців.

Тому **метою статті** є проаналізувати перше вітчизняне довідниково-енциклопедичне видання як цінне джерело інформації в дослідженні історії української музики.

На сьогодні поки що не вдалося знайти достатню інформацію про видавця, лише в кількох інтернет-словниках побіжно згадується про те, що Артур Габрилович – музичний критик і видавець календаря². Проте цей унікальний календар є щорічником, в якому зібрана й систематизована інформація про стан музичної справи в усіх регіонах Російської імперії. Особливо цінним джерелом інформації календар є у справі дослідження історії розвитку музичного мистецтва в Україні, адже численні факти стосовно побутування музики не лише в невеличких містах, а й губернських центрах, зафіксовані сьогодні тільки в цьому виданні. До таких фактів належать: дати виникнення музичних колективів, установ і навчальних закладів; виконавський і викладацький склад; імена керівників; творча та професійна діяльність окремих діячів. Крім того, в щоденнику подається детальний список усіх музичних творів, виданих за поточний рік, та їхніх авторів.

Артур Соломонович Габрилович народився 24 лютого 1867 р. в Петербурзі в сім'ї багатого й успішного адвоката. У великій родині (мав двох братів і сестру Поліну) дуже цінувалася освіта й культура. Саме Артур першим навчив грати на фортепіано молодшого брата Осипа, згодом всесвітньовідомого піаніста. Проте їхня мати Роза Сегал не схвалювала наміри старшого сина щодо музичної кар'єри, і хлопець змушений був навчатися на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Однак щира любов до музики, неабияка обдарованість, якою були наділені і двоє його братів, визначили подальшу долю Артура. Він

залишив юридичну практику заради мистецької діяльності. Певний час працював співробітником у музичних відділах періодичних видань «Театральные известия», «Театральный мирок», «Новости», «Herald», писав рецензії, статті. А в 1895 р. заснував власне видавництво та щорічник «Музичний календар», що став першим і єдиним на той час виданням універсального довідникового характеру.

Варто детальніше зупинитися на родинному оточенні Артура Габриловича, щоб зрозуміти, чим керувався видавець, беручись реалізувати досі ніким не апробовану ідею.

Цікава й непересічна доля його родини, представленої цілою когортою яскравих особистостей, які зробили значний внесок у науку та культуру. В історії вітчизняної і світової музики більш відомими є його молодші брати – Осип (7.02.1878 – 14.09.1936) і Григорій (1869–?) Габриловичі. Перший – відомий піаніст, учень Антона Рубінштейна (Санкт-Петербург) і Теодора Лешетицького (Відень)³.

З початку ХХ ст. О. Габрилович перебував переважно за кордоном, успішно виступаючи на світових сценах, а з 1914 р. – в еміграції у США. Він отримав всесвітнє визнання і як піаніст, і як диригент (Детройтський симфонічний оркестр), і як композитор. Його дружина Клара Клеменс (донька Марка Твена) – також музикант (співачка); вона часто виступала разом з чоловіком. Саме він у часи революційних і воєнних катаклізмів матеріально допомагав своїм численним родичам, залишеним на батьківщині й розкиданим лихоліттям по всьому світу⁴.

Григорій Габрилович заявив про себе як музичний критик і перекладач (адаптував до російської сцени кілька іноземних п'єс). Упродовж певного часу публікувався в газетах «Новости», «Биржевые Ведомости» і журналах «Театральный мирок», «Художник», «Театр и Искусство», а з 1894 р. почав видавати у Санкт-Петербурзі газету «Russlands Musik-Zeitung».

Інший представник родини – двоюрідний брат Артура Габриловича Микола Євгенович (1865–1941) – був лідером російської гомеопатії, віце-президентом Міжнародної гомеопатичної ліги, громадським діячем. Він належав до іншої родинної гілки Габриловичів – династії медиків: і батько, і рідні сестри, й інші родичі також були лікарями. Саме завдяки його активній науковій і суспільній діяльності медична наука

АЛЛА ЛИТВИНЕНКО. «МУЗЫКАЛЬНИЙ КАЛЕНДАРЬ» А. ГАБРИЛОВИЧА...

вже за радянських часів була збережена, визнана у провідних європейських наукових колах; завдяки його авторитету було врятовано від репресій багато талановитих її представників⁵.

Його зведений брат Леонід Габрилович (1878–1953), знаний під псевдонімом Галич, здобув авторитет в іншій сфері культури – як філософ, поет і публіцист.

Як бачимо, прагнення А. Габриловича, як і інших знаменитих представників його родини, були тісно пов'язані з процесами професіоналізації в різних галузях культури. Створене видання було, безсумнівно, новаторським в інформаційному просторі тогочасної імперії.

Дивує не лише універсальність та обсяг представленої інформації, а й її компонування і рубрикація. Бездоганно видається також організаційна робота навколо видання. Цікаво, що сьогодні багато видавництв, що готують потужні галузеві довідники, послуговуються тими самими прийомами, що й А. Габрилович. 1) відведення значних площ під рекламу: у «Музичному календарі» вона займає майже шосту частину всього аркушату; 2) доповнення книжки допоміжною інформацією: витяги з законів, правил, інструкцій, пам'ятні дати, обмін валют і т. д.; 3) Процедура збору інформації: у кожному випуску друкувалося прохання всім, хто має стосунок до музичної сфери, надсилати у редакцію інформацію про себе та місце роботи, а вже представленим у календарі – повідомити про зміни, якщо такі сталися упродовж року. Крім того, додатково надсилювалися листи з таким проханням.

Календар став настільки популярним, що вже після перших його випусків А. Габрилович отримав сотні листів із позитивними відгуками на видання. Однак були й критичні. Єдине, що критикували користувачі, – це втрата виданням своєї «портативності». Звичайно, для видавця завдання було нелегке – за такого стрімко зростаючого обсягу інформації залишити видання у «кишеньковому» форматі. При зменшенні келля тексту, усуненні найменш популярних серед читачів відомостей, а також скороченні загальновідомих слів, видавцю вдалося зберегти календар 1897 року в межах до 400 сторінок. Але надалі їхня кількість невпинно зростала: наприклад, 1900 року – 450, 1909 – 480, а 1912 – 500 сторінок, причому формат самої книги був на чверть більший від усіх попередніх!

Залежно від наповнення, календар складався з трьох-чотирьох основних розділів.

У **першому розділі** подано інформацію загального призначення, як-от:

- реклама;
- річний календар;
- хронологічний перелік державних і релігійних свят (про прагнення до універсалізації записника свідчить і той факт, що окрім православних, подаються також і католицькі, лютеранські, єврейські та мусульманські свята);
- повний родовий реєстр Російського Імператорського Дому;
- порівняльна таблиця курсів російських та іноземних валют;
- поштові правила пересилки та отримання кореспонденції.

Цінною з погляду джерела інформації є реклама. Вона свідчить не лише про надання типових для того часу послуг у музичній сфері, а й про те, в яких населених пунктах і хто займався організацією концертних заходів (зазвичай це були музичні крамниці). Проаналізувавши рекламну частину, бачимо, що навіть у порівняно невеликих містах України діяло по кілька таких організаторів. Це безпосередньо вказує на досить активну гастрольно-концертну діяльність у провінції.

Другий розділ – власне щоденник-записник.

Третій розділ – основний, присвячений суто музичному життю імперії та найбільших європейських міст.

Перший його підрозділ – адрес-календар, в якому зазначено всі музичні заклади, установи, оркестри, концертні зали, школи, хори, музичні та драматичні спілки з персональними даними про працівників установ і викладачів навчальних закладів, учасників творчих колективів, їхніх керівників. До кожного великого міста подано також адресний листок, в якому зазначено адреси музичних закладів та окремих діячів. Інформацію в цьому підрозділі, як і в наступних, наведено в алфавітному порядку за населеними пунктами.

Ці дані дають можливість простежити динаміку розвитку музичного життя на території тогочасної України. Якщо в кінці XIX ст. в календарі вона була представлена переважно кількома найбільшими містами (Київ, Одеса, Харків, Херсон, Миколаїв), то станом

АРХИВИ

на період 1909–1910 рр. бачимо близько со- рока міст і містечок. Загалом, за весь період виходу календаря в ньому було подано ін- формацію про культурне життя понад шістьде- сяти населених пунктів України. Серед них: Бахмут (Катеринославська губернія), Бердичів, Бердянськ, Біла Церква, Вінниця, Вознесенськ (Херсонська губернія, нині – Миколаївська обл.), Глухів, Дмитрівка (Херсонська губернія), Дубно, Євпаторія, Єлисаветград (нині – Кіровоград), Єнакієве, Житомир, Запоріжжя, Запоріжжя- Каменське (Катеринославська губернія), Ізюм, Кам'янець-Подільський, Каменське (Крим), Катеринослав (нині – Дніпропетровськ), Керч, Київ, Костянтиноград (Полтавська губернія), Кременчук, Куп'янськ, Лохвиця, Луганськ, Луцьк, Маріуполь, Мглин (Чернігівська губернія, нині – Брянська обл. РФ), Мелітополь, Миколаїв, Ніжин, Одеса, Олександрівськ (Катеринославська губернія), Олександрія (Херсонська губер- нія, нині – Кіровоградська обл.), Павлоград, Полтава, Почеп (Чернігівська губернія), Севастополь, Сімферополь, Слов'янськ, Сміла, Сосниця (Чернігівська губернія), Стародуб (Чернігівська губернія, нині – Брянська обл. РФ), Суми, Тараща, Феодосія, Харків, Херсон, Чернігів, Юзовка (нині – Донецьк), Ялта.

Зазначимо, що дані в календарі не точно віддзеркалюють дійсний стан музичної справи в імперії. Цей видавничий проект був суто ко- мерційним, тому А. Габрилович оприлюднював лише ті дані, які надходили до його редакції. Насправді ж музичне життя охоплювало значно ширшу географію населених пунктів. Тому, по- при зазначену умовність інформаційного бага- жу календарів, за ними можна простежити по- ступову активізацію розвитку музичного життя.

У *другому підрозділі* подано інформацію про музикантів і музичних діячів (із зазначенням місця роботи й адреси проживання) – акомпаніаторів, працівників нотних крамниць, фабрик і майстерень музичних інструментів, прокатних установ, типографій, видавців нотної літерату- ри, навіть настроювачів музичних інструментів.

Досить цікавим з погляду інформації є *тре- тій підрозділ* – «Музика в навчальних закла- дах». Саме в ньому подано найбільший реєстр персоналій учителів музики та співів у навчаль- них закладах не музичного, а загального про- філю освіти: гімназіях, прогімназіях, реальних, духовних і вчительських семінаріях, інститутах

і т. д. У календарі подано інформацію про що- найширше коло діячів музичної освіти не лише з великих міст, а й містечок і навіть сіл.

У наступних підрозділах – *четвертому* і *п'ятому* – представлені виконавці військової та духовної музики відповідно (зазначається назва військової частини, хору, установи, ім'я диригента-керівника).

У *шостому підрозділі* аналогічно до попе- редніх (місто, установа чи заклад, прізвища ке- рівників, музикантів тощо, адреси) наводиться інформація з музичного життя найбільших єв- ропейських міст (Берлін, Лондон, Прага та ін.).

У кінці другого розділу календаря подано список найновіших музичних видань за поточ- ний рік. Саме в цьому підрозділі зафіксовано фактично всі нотні видання вітчизняних ком- позиторів у різних жанрах музичної творчості. Наведене джерело інформації становить не- абияку цінність для вивчення історії української музики: можна простежити і композиторську ак- тивність митців, і перший вихід у світ музичного твору, жанрове різноманіття творчості митця.

Останній, *третій розділ* календаря, при- свячено нормативній базі, що обслуговувала музичну і театральну сфери. Зокрема, він міс- тив роз'яснення про авторське право, витяги з постанов щодо пенсійного забезпечення мит- ців, норми виплати гонорарів, умови викорис- тання музичних і драматичних творів, привілеї артистів імператорських театрів та ін.

У розділі подано також інформацію про діючі музичні конкурси і премії, музичні періодичні видання Російської імперії та багатьох європей- ських країн.

Таким чином, сьогодні у «Музичному кален- дарі» А. Габриловича репрезентовано статис- тичні дані про музичну діяльність у всіх її про- явах. Від першого і до останнього випуску що- денника можна простежити розвиток музичної культури в Російській імперії. Помітним є і по- ступова еволюція самого календаря: з невелич- кого за форматом та обсягом він перетворив- ся на солідний довідник, в якому подавалися ювілейні наукові статті, законодавча база щодо права інтелектуальної власності, дані про му- зичні установи, заклади, підприємства та їхніх працівників, про колективи, видавництва, ЗМІ, інформація про музичні твори й авторів.

Цей календар допоміг звернути увагу му- зичної громадськості на звичайних трударів

АЛЛА ЛИТВИНЕНКО. «МУЗЫКАЛЬНЫЙ КАЛЕНДАРЬ» А. ГАБРИЛОВИЧА...

мистецької ниви, а не лише на видатних її представників. Він став настільки популярним і необхідним, що з часом ідею підходили й інші видання. Наприклад, 1907 року починає виходити журнал «Музыкальный труженик» (головний редактор і видавець – І. В. Ліпаєв), присвячений життю і праці оркестрових музикантів, диригентів, співаків, педагогів, видавців. До нього як безкоштовний додаток пропонувався свій «Музичний календар», означений як «справочник музыкальных труженников», у якому подавалася інформація, подібна до розміщеної в календарі А. Габриловича.

Довідник А. Габриловича мав значну цінність і з художнього погляду. Новаторське оформлення, системне і компактне розміщення інформації та енциклопедичний характер її викладу (на той час саме підвищилася роль енциклопедичних матеріалів), включення аналітичних розвідок про визначних діячів мистецтва ставить календар, попри його записниковий статус, в один ряд з провідними мистецькими періодичними виданнями того часу.

Таким чином, «Музичний календар» Артура Габриловича є цікавим для дослідників не лише як джерело інформації, а ще і як явище музичної культури межі ХІХ–ХХ століть.

Запропонована стаття не тільки не висчерпує заявленої тематики, а навпаки, лише порушує проблему. На подальші дослідження чекають і власне календар А. Габриловича, й інші подібні видання, що репрезентують новий літературно-інформаційний жанр як історично необхідний елемент культурно-мистецького життя.

¹ Музыкальный календарь А. Габриловича: Справочная и записная книжка. – СПб.

² Габриловичи (музыкальные критики) [електрон. ресурс] / Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (1890–1907). – Режим доступа: <http://brokhaus.ru/description/gabrilovich/23184>.

³ Габрилович Осип Соломонович / Музыкальная энциклопедия: В 6 т. – М., 1973. – Т. 1.

⁴ Нехамкин Э. Поэт фортепиано / Эрнст Нехамкин (Чикаго) // «Вестник»: русскоязычный журнал о литературе и искусстве (США). – 2001. – № 4 (263).

⁵ Кёстнер И., Сорокина М. Николай Габрилович и российское гомеопатическое сообщество // Природа. – 2008. – № 11. – С. 89–95.

Проанализирован «Музыкальный календарь» А. Габриловича как культурный феномен своего времени, определено его большое значение в музыкальной жизни конца ХІХ – начала ХХ века. Издание актуально как ценный источник информации в исследовании истории украинской музыки.

Ключевые слова: культурное явление, музыкальная жизнь, актуальность, информация, украинская музыка.